

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Fejér megye a bronzkorban.

A fejérmegyei bronzkori kutatás Marosi Arnold nevéhez fűződik. Az ő muzeumi igazgatósága előtt is találtak ugyan a megye területén bronzkori leleteket, de rendszeres kutatásokat nem folytattak. A Székesfehérvári Múzeum bronzkori régiségei között van több, amelyek nem a megye területéről származnak. Érdekes, hogy Károlyi János 1896-ban megjelent munkájában (Fejér vármegye története) külön kiemeli, hogy „a kutató tudomány egyetlen nyomot sem tudott mindekkorig felfedezni azon eseményekről, melyek időszámításunkat megelőző korszakokban ezen a darab földön lezajlottak“. 1873-ban megalakult már a Fejérmegyei és Székesfehérvári Történelmi és Régészeti Egylet, amely kb. 3 évtizeden át hivatva volt a megye régiségeit megőrizni és gyarapítani, de kellő vezetés hiányában az elért eredmények nem voltak összhangban az első lelkesedéssel. 1910-ben alakult meg a Múzeumegyesület; Marosi Arnold vezetése alatt egy óriási és teljesen egyedül álló gyűjteményt szerzett, úgy hogy az évek folyamán többször volt helyszüke miatt költözködésre, végül nagyobb arányú építkezésekre szükség. A Szent István évet az új múzeum helyiségei szakszerű felállítással várják és a vidéki múzeumok között méltó helyet foglal el a legmodernebb felfogásoknak és kívánalmaknak megfelelő kiállításával.

Rendkívül érdekes a Székesfehérvári Múzeum bronzkori anyaga. E megyéből az 1880-ban talált *ercsi-i lelet* keltette fel először a régészek figyelmét. Ékszeres kincsek nevezi Hampel József, habár ez nem látszik teljesen bebizonyítottnak.¹⁾ A Duna mellett rengeteg bronztárgyra bukkanunk. A leletek egy része a Magyar Nemzeti Múzeumba került, a többi a Székesfehérvári Múzeumba és a Kullifay gyűjteménybe. Még az osztás előtt rekonstruálta Hampel József a lelet hajlított szélű, trapezalakú leme-

zeit, spirálcövecskéit és félhold megfordított szívalakú csüngőit. Elképzelése szerint e tárgyak csak övrészek lehetnek. E felfogást a további kutatás semmiben sem igazolta. Nagyon valószínű, hogy mellészek részei voltak az ercsi-i lelet trapezalakú, hajlított szélű bronzlemezei. Az edény, amelyben a bronzokat lelték, elpusztult. A múzeum őriz néhány edényt e lelőhelyről, többek között egy urnát, amely legjobban a kisapostagi temető néhány hamvvedrével hasonlítható össze. A két lelőhely bronztárgyai teljesen megegyeznek. A kisapostagi temető 7. számú sír leletei alapján sikerült a hajlított szélű lemezeket mint mellészt rekonstruálni és e tárgyak már a rekonstrukció alapján vannak a múzeumba felállítva.²⁾

Kisapostagon eddig 40 urnasírt tártak fel. A lelőhely kb. 200 méternyire fekszik a Dunaparttól. A temetkezések csekély mélységben voltak elhelyezve, úgy, hogy az eke nagyon sok edény peremét megromlaltta. A hamvak az urnában vannak, amelyek majdnem kivétel nélkül tállal voltak befödve. A mellékletek — korsócskák, függeszthető edények és bronztárgyak — részben az urnában, részben az urna mellett található. Az urnák nagyon érdekes eredetre tekintenek vissza. Ősök a harangalakú edények magyarországi csoportjának az *urnája*³⁾, amely viszont a neolitikum vége felé a Szudéta országokban elterjedt zsinédízes amforák mása. Ez nem meglepő, ha meggondoljuk, hogy a magyarországi harangalakú edények kultúrájában sok az olyan tényező, ami e kultúrának nem sajátos ősi terméke, hanem idegen hatás gyümölcse. A kisapostagi kerámia inkrusztációja a zóki kultúra hatására vezethető vissza, úgyszintén a függeszthető edények díszítése is. Ilyen függeszthető edények nagy számban ismertek ma már úgy Fejér megye területéről mint más lelőhelyekről is.⁴⁾ A tekerselet pálcikával díszített edények (hamvvedrek, korsócskák) jelenlegi ismereteink szerint csak a bronz-

kor első periódusában voltak használatban.⁵⁾ Az utolsó időben sok ilyen kerámia vált ismeretessé, legtöbbször egyelőre Fejér megye területéről ismerjük.⁶⁾

Az eddig ismert leggazdagabb korabronzkori temető Fejér megyében *Kisapostag*. Sajnos még nincsen teljesen kiaknázva, pedig az ásások folytatása sok homályra deríthetne fényt és valószínűleg meg lehetne itt találni a kulcsot a dunántúli bronzkor fejlődésére nézve is, amire nézve ismereteink jórészt még hiányosak és jórómán csak szórványos leletekből meríthetjük a következtetésekhez szükséges alapot.

A kisapostagi sírokban talált bronztárgyakat Zombory László volt szíves a Nemzeti Múzeum kémiai laboratóriumában megvizsgálni. A rengeteg bronztárgyat persze csak kvalitatíve lehetett elemezni. Az eredmény így is rendkívül érdekes. Még nagy számban fordulnak elő tárgyak tiszta rézből, valamiut rézből ón vagy antimon szennyezéssel. Leggyakrabban azonban az ónbronzt és két esetben a kémiai analízis antimonbronzt mutatott ki. Valószínű, hogy ebben az időben már a magyarországi antimont dolgozták fel. A Kisapostagon talált bronztárgyak a magyarországi korabronzkori díszektől és eszközöktől nem mutatnak eltérést.

A kisapostagi bronztárgyak és főleg a korai bronzkori, azaz a Tószeg A-típusú korszokok adják meg a legfontosabb támpontokat a datáláshoz. A Tószeg A-típusú edényké azért alkalmasak időmeghatározásra, mert Tószegen sikerült egy óriási telepét feltárni, ahol az Alföld bronzkori kultúráinak chronológiáját meg lehetett állapítani, minthogy az egyes periódusok leletanyaga egymásra rakódó rétegekben található. A legelső rétegek kultúrája nagyban befolyásolta a Dunántúl keleti részeinek kialakulását és fejlődését. Azonfelül chronologiai biztonsága által datálás szempontjából megbízható támpontot nyújt a tószegi anyag előfordulása más vidékeken is.⁷⁾ A pontos datálást megkönnyíti a mellett a hamvedrek eredete is, amelyek fejlődésükben

nálunk a harangalakú edények kultúrájáig követhetők, viszont tudjuk, hogy e kultúra nálunk a rézkor vége felé virágzott és még a bronzkor első periódusában is számolni kell létezésével, azaz csak akkor olvadt bele szervesen az itt talált kulturákba.

A bronzkor második periódusa Fejér megyében még nagy feladatok elé állítja a kutatókat. Csak néhány leletre alapíthatjuk elgondolásainkat, amelyeket egy újabb feltárás még módosíthat vagy megváltoztathat.

A kisapostagi kulturát a Dunántúl középső felső felében a veszprémi kultúra váltotta fel, míg Fejér megyében úgyszintén a Duna-Tisza-köz északi részében a lovasberényi kultúra vert gyökeret. Ha e két kulturát csak felületesen is vizsgáljuk, látjuk, hogy a kisapostagi kultúra játszott a kialakulásuknál a legnagyobb szerepet. Eddigi tapasztalataink azt bizonyítják, hogy Fejér megyében a bronzkor második periódusában a lovasberényi kultúra dominált és csak a harmadik periódusban terjedt el itt is a veszprémi kultúra, amelynek elterjedési helye kezdetben inkább a Bakony vidékére szorítkozott.

A lovasberényi urnatemető anyaga már régebbi feltárásokból is ismeretes.⁸⁾ A nemrég elhunyt lovasberényi orvos, Dr. Brunner János, nagy szolgálatot tett a kutatásnak Lovasberényben folytatott ásásaival, amelyek nemcsak bizonyos szakismeretről, hanem nagy ügybizalomról is tesznek tanúságot.⁹⁾

A sírok elhelyezését még nem lehet pontosan megállapítani. Pósta Béla rajzából az tűnik ki, hogy látszólag egy bizonyos irányt tartottak volna be: azaz mintha egy vonal mentén lennének a temetkezések. Brunner János a jánoshegyi temetőről a következőket jegyzi meg: „... az egyes urnacsoportok egymástól távolsága azt a gondolatot kelti, hogy talán egy-egy évi temetkezéssel van dolgunk, bár az is feltehető, hogy egy-egy család sírhelyeit találtak így csoportosítva...“ A Lovasberényi rokon temetőkben, mint Ivánca, Bankházpuszta, Áporka, Dömösd stb. Tompa Ferenc a sírok elhelyezésére

vonatközöleg nem látott semmiféle rendszert, de a temetkezések gyakran felszekszerűen bukkantak elő. Az ő feltevése szerint is a felszekszerűen előbukkanó temetkezések családi sírhelyek voltak. A lovasberényi tervrajzok is ezt a megfigyelést igazolják inkább. A hamvak az urnában vannak, amelyben, vagy mellett alig hiányzik egy kis füles bögre. Az urna állal volt befödve. Bronzmellékletek aránylag ritkák, legtöbbször a hamvak között vannak. Mind meglehetősen meg vannak a tűz által rongálva. Ebből az látszik, hogy az ékszerekkel együtt égették el a holttestet és a visszamaradt hamvakat összegyűjtötték és úgy helyezték az urnába, azonfelül azt is bizonyítja a sírok elhelyezése és az itt leírt rítus, hogy külön halottégetési helynek kellett lenni. A temetkezési rítus leírása már magában véve is igazolja előbb leírt feltevésünket, hogy a lovasberényi kultúra a kispostagi hagyományokat megőrizte. Az urnák alakja is erre az eredetre utal. Kétségtelen, hogy sok módosításon, azaz fejlődésen mentek át. Fejlődést itt elsősorban átalakulás formájában kell értelmezni, amit részben idegen hatásoknak tulajdoníthatunk, részben persze egyéni felfogások és művészi értelmezés kifejezése a formai és ornamentikai variáció. Már Kispostagon is előfordultak hasonló hamvvedrek. A bronzmellékletek nem mutatnak nagy fejlődést. A kispostagi formák még használatban vannak, így a trapezoid lemezek és bronzpikkelyek, bár a sírokban e periodusban már sokkal kevesebb és ritkább a fémtárgy.

A pákozdvári őstelep e periodusban, épen úgy mint a következőkben, már lakott volt.¹⁰⁾ Az ásatást Marosi Arnold felügyelete alatt Lichtnecker József végezte. Különös figyelmet érdemelnek az ott talált számos díszített csonteszközök: elsősorban a zablaszárak, csonttűk stb. Pontos datálásuk még nagyon nehéz, de valószínű, hogy ezek a legfiatalabb település nyomaihoz tartoznak. Pákozdvár az egész bronzkor alatt lakott volt. Egy díszített fejű bronztű sarló-

szerű tűrésszel a bronzkor második periodusába tartozik.¹¹⁾ Ebben az időben az urnák is ilyen girlandszerű motívumokkal vannak díszítve, mint ez nagyon jól megfigyelhető néhány lovasberényi és áporikai hamvvedren.¹²⁾ A függeszthető edények ornamentikai és tipológiai szempontból nagy változásokon mentek keresztül. E periodusban már sok formáját ismerjük, igaz azonban, hogy még nem tudjuk pontosan, melyek a datálódók e periodusba és melyek a következőkbe. Lovasberényi típusú temetőket megtaláljuk a kispostagi függeszthető edénykét is mint pl. Áporkán,¹³⁾ de Lovasberényben ez a típus már más díszítő elemekkel található.¹⁴⁾ A nagylócki függeszthető edénykéék már a veszprémi típust képviselik, díszítésük legalább teljesen megegyezik evvel.¹⁵⁾ Ma még nagy nehézségekbe ütközik a veszprémi kultúra chronologizálása. Tudjuk, hogy a kispostagi kultúra folytatása, szóval a bronzkor második periodusában már virágzott és sok tény azt a következtetést engedi meg, hogy kialakulása a kispostagi és magyarádi kulturák és más alföldi, azaz déli beszüremkedések hatásának tulajdonítható. A bronzkor harmadik periodusában még élt Veszprém megyében, sőt valószínű, hogy e periodusban nagyobb az expanziója, szóval e korban keveredett déli elemekkel annyira, hogy struktúrája sok módosításon ment át, habár sok elemét megtartott ősi sajátos kulturájából. De sajnos eddig még nem sikerült valamennyi típusra nézve szeriákat felállítani, azaz e kultúra különböző facieseit úgy meghatározni, hogy e kultúra keresztmetszetét kapjuk úgy szólván egy bizonyos korban. A fejlődés folytonos volt, szóval a régi típusok részben megmaradtak, részben újabb formák szüremkedtek be, részben azonban sok válfaj keletkezésének lehetőségét is figyelembe kell venni. Ugyanez áll a díszítő elemekre is. A legérdekesebb veszprémi típusú anyag a Székesfehérvári Múzeumban Csórról származik. Az ásatást itt is Marosi Arnold vezette.¹⁵⁾ Gazdasága által meglep az 1. számú sír anyaga.

Urnának egy nagy négyszögletű láda szolgált. E láda fedőlapja sajnos olyan rossz állapotban volt, hogy nem lehetett megmenteni. Ugyanez történt a második sír hamvvedernek használt ládájával és fedelével is. Az első számú sírban a mellékletek részben a lądában, részben pedig a láda mellett voltak elhelyezve. Ha jól megfigyeljük az anyagot, látjuk, hogy a szekszárdi kultúra már meglehetősen befolyásolta a veszprémi kulturát. A kölcsönös hatásokkal persze már a második periódusban is számolni kell, sőt e hatás már ki is mutatható. A A keveredésnek tág tere nyílt nemcsak tárgyi szempontból, hanem szellemi téren is, amit legjobban a tárgyak díszítéséről tudunk leolvasni. A szekszárdi kultúra geometrikus tendenciájú művészete beteljesítette nagyban a veszprémi kulturát, amely csak részben követi a geometrikus elveket, hanem úgy ornamentikájának csoportosítása, mint művészeti elemei tekintetében predestinálva van a naturalista hatások átvételére és továbbfejlesztésére. Formái könnyedek és variálóképesek, egyénibbek, nem kezdettől fogva megszabottak. Óriási asszimiláló képességénél fogva fejlődési lehetősége tágabb teret biztosít mint a szekszárdi kulturának, amelynek, ha ezt így mondani lehet, kezdettől fogva megvolt paraszti maradsága és közösségi szelleménél fogva csekély lehetősége egyénibb formák alkotására. Csóron megtaláljuk a tipikus veszprémi formákat, de gyakoriak a szekszárdiak is, megtaláljuk továbbá a kisapostagi urna tovább fejlődött formájának kisebbített mását széles mézbetetés sávokkal és a finom hálószerű vonalakkal és körökkel díszített veszprémi típusú bögrécskéket. Serleg és bőségszaru formájú edények is szép számban vannak a múzeumban, megvan még a függeszthető edényke is és olyan edények is, amelyek részben veszprémi, részben szekszárdi motívumokkal vannak díszítve. Egy serleg formájú edénykén széles és vastagon felkent mézbetetés sáv van a perem alatt, míg a hasrészén körkörös motívum fedezhető fel W-szerű és függő-

leges vonalakkal kombinálva. Sok tekintetben rokonságot mutat a csóri temető anyaga a Királyszentistvánon (Veszprém megye) talált tárgyakkal. Az egyes tárgyakhoz rengeteg analógiát lehetne felsorolni, hiszen az ismert lelőhelyek száma már túlhaladja jóval a százat, de ez nem szorosan munkánk célja. Érdekes, hogy Csóról házi kerámia típusú edények is ismertek, még pedig sírokból. Ez nem egyedül álló jelenség, hisz már a kisapostagi temető egyes hamvvedrei is inkább házi kerámiának számíthatnak kivitelüknél és formájuknál fogva. Az egyes számú csóri sírban a gyönyörűen díszített edények mellett két példányban van meg az aránylag kicsi fazék, durva kivitelűek, anyaguk szemcsés és az egyetlen felfedezhető díszítés bekarcolt vonalakkal áll.

Valószínű, hogy ez a temető nem elszigetelt jelenség és hogy hasonló sírmezők felfedezésével számolni kell a jövőben. Fogas kérdés mindenestre a veszprémi és szekszárdi kultúra viszonya a lovasberényi és e rokon kulturához. Közös ősiségénél fogva még nem teljesen világos, mi okozta szétágazásukat, azaz többé kevésbé sajátos fejlődésüket. Geográfiai magyarázatokat itt nem lehet felsorolni.

A veszprémi kulturát részben, úgy látszik, a bütykös kerámia váltotta fel. Erre nézve még alig állnak a Dunántúlon adatok rendelkezésünkre. Még pontosan azt sem tudjuk, hogy milyen kulturális tényezők okozták a mézbetetéses kerámia eltűnését. Valószínűnek látszik, hogy a Dunántúl keleti részeiben inkább a bütykös kerámia térhódítása és nyugaton a lausitzi kultúra beszűremkedése volt olyan hatással, hogy az itten honos ősi és virágzó kulturákat mézbetetéses kerámiával megszüntetni képesek voltak. Ugyanezen nézeten van Tompa Ferenc, amint ő ezt velem közölte. Az időpontra nézve persze csak a legnagyobb fenntartással lehet válaszolni. Chronologailag a bütyökdiszes kerámiára nézve Tószeg pontos adatokat nyújt. A második periódus anyagában már van ugyan bütyökdiszes kerámia, de ez a fejlődés első

állomását jelenti csupán. A harmadik tőszegi településben a bütyökdiszes kerámia a mészbetétes kerámiát váltja fel.¹⁷⁾ Ez az inkruztált kerámia azonban már stílus szempontjából nem mutat egységes jelleget, miután felépítése inkább vesztprémi edényekre emlékeztet, viszont ornamentikája a tipikus szekszárdi irányt képviseli.¹⁸⁾ Valószínű, hogy a bütyökdiszes kerámia csak a bronzkor negyedik periódusában hatolt be Fejér megye területére. E korszak Reinecke Pál chronológiája szerint részben Hallstatt A-nak felel meg. Ugyan e korban hatolhatott csak be, még pedig e periódus kezdetén a Dunántúl nyugati megyéibe a lausitzi kultúra, később mint Ausztriába. Látszólag e periódus vége felé a lausitzi kultúra már majdnem az egész Dunántúlt meghódította, bár a bütyökdiszes kerámia és valószínűleg még a mészbetétes kerámia maradványai is fel-felbukkantak. A Székesfehérvári Múzeumban nagyon jelentős hallstatti anyag van. A ferde kannelurákkal díszített tálak és edények a legkorábbi hallstatti kultúrát jellemzik.

Amint látjuk, még Fejér megye területén is rengeteg probléma vár tisztázásra, habár sikerült már eddig a múzeum gondos ásatásai alapján sok kérdést megoldani. A bronzkorra vonatkozólag azonban nem lehet minden kérdést az itt eszközölt kutatások alapján megoldani, hanem — mint ez mindig is így van — kisebb területek művelődéstörténetét csak szélesebb körű kutatásokkal lehet felderíteni és az eseményeket nem lehet elszigetelt jelenségnek felfogni, hanem egyetemes politikai, gazdasági és földrajzi tényezők összességéből kell kis területekre a tanulságokat levonni.

Mozsolics Amália.

¹⁾ Hampel József, *A bronzkor emlékei Magyarhonban*, I—III. kötet, XCIII. tábla, 27—29. o. a II. kötetben.

²⁾ A kispostagi temető monografiája a közel jövőben fog megjelenni mint az Archaeologia Hungarica önálló kötete. Eddigi irodalom: Marosi Arnold, *Gyűjtés és próbaátásat*

Kisapostagon, Székesfehérvári Szemle, 1935 (III—IV.), 76—78. o. — Bálint Alajos, *A kispostagi bronzkori urna-temető*, Dolgozatok, 1935 (XI), 145—148. o.

³⁾ Tompa F., *25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn 1912—1936*, 24—25. Bericht der Römisch—Germanischen Kommission, 1934/35, 19. tábla, 5 kép (békásmegyeri hamvveder). A tököli temetőben ugyancsak szép számban fordultak elő hamvasztásos temetkezések: Csetneki Jelenik Elek, *A csepelszigeti őskori temetők*, Arch. Ért. 1879, 47—59. o. — Egy tököli hamvveder a bécsi Naturhistorisches Museum-ban van. Diszítése világosan mutatja, hogy a harangalakú edények kulturája találkozott a szarvas-vucedol-zóki kultúrával.

⁴⁾ A Székesfehérvári Múzeum őriz két ilyen függeszthető edénykét harántos vonalakkal ellátott háromszög díszítéssel *Adonyból* és 1 ilyen darabot *Székesfehérvárról*. Lásd tovább: Tompa F., i. m. 23. tábla, 14. és 16. kép. — Az *iváncsai* függeszthető edény két lábbal szintén a megye területéről származik. Jelentősége abban áll, hogy szigorú geometrikus díszítés és kezdetleges részleges emberi ábrázolás közösen figyelhető meg rajta: Tompa F., i. m. 25. tábla, 3. kép.

⁵⁾ Kisapostagon a legtöbb díszített edény így van díszítve és az így előállított bemélyedésekben van a mészbetétes. Méri István szóbeli közlése.

⁶⁾ *Dunapentele* (Behrens G., *Frühbronzezeitliche Gräber aus Ungarn*, PZ. 1919/20, XI—XII. 117—123. o. 2. ábra 4, 8); *Pákozdvár* (Székesfehérvári Múzeum); *Lovasberény* (Tompa F., i. m. 23. tábla, 13. kép).

⁷⁾ Tompa F., i. m. 64—73. o.

⁸⁾ Pósta B., *Lovasberényi urna-temető*, Arch. Ért. 1897 (XVII), 304—317. o. — Miske K., *Újabb leletek Lovasberényben*, Arch. Ért. 1898 (XVIII), 317—333. o.

⁹⁾ Kéziratban meglevő munkái: *A Lovasberényi, Jánoshegyi bronzkori urna-temető részletének feltárása és Lovasberény-szöszvári emlékek. 1935 évi kutatás eredményei.*

¹⁰⁾ Marosi Arnold, *A pákozdvári őstelep*, Arch. Ért. 1930 (XLIV), 53—73. o.

¹¹⁾ Marosi A., i. m. 64. kép.

¹²⁾ Arch. Ért. 1897 (XVII), 305. o. 4. ábra és 311. o. 17. ábra; Arch. Ért. 1898 (XVIII), 319. o. 4. ábra; Tompa F., i. m. 26. tábla, 2, 11, 10, 18. képek stb.

¹³⁾ Tompa F., i. m. 26. tábla, 7. kép.

¹⁴⁾ Arch. Ért. 1898 (XVIII), 325. o. 19. ábra.

¹⁵⁾ Tompa F., i. m. 24. tábla, 16. kép. Ugyanott 5. kép Pákozdvár. Veszprémi és szekszárdi kultúrára vonatkozólag lásd: Mozsolics A., *A dunántúli bronzkor kialakulása*, Vasi Szemle, 1937 (IV), 234., 240. o. Legfontosabb irodalom a dunántúli mészbetétes kerámiákról: Wosinsky Mór, *Az őskor mészbetétes díszítésű agyagművessége*, Budapest, 1904. — Tompa F., i. m. 61—90. o.

¹⁶⁾ M. A., *Bronzkori urnatemető Csőr-Felsőmerítő pusztán*, Székesfehérvári Szemle, 1937, 23—24. o.

¹⁷⁾ Tompa F., i. m. 83—87. o.

¹⁸⁾ Tompa F., i. m. 32. tábla, 10. kép.

Római bélyeges téglák Fejér megyében.

Szilágyi János „Inscriptiones Tegularum Pannonicarum“ (A pannoniai bélyeges téglák) c. dolgozatában összegyűjtve a Pannonia területén talált, legiók által készített bélyeges téglákat, Fejér megyéből a székesfehérvári múzeum anyagát is beértve a következő adatokat közli.

1. **Legio I. adjutrix.** Dunapentele 19. l., 21. l.; Pusztafővény 21. l. — Ezt a legiót Nero Kr. u. 68-ban hajós legényekből állította össze. Pannoniában Nerva alatt (96—98) harcolt, majd résztvett Traianus keleti háborújában (114—116). Onnan visszatérve Hadrianus alatt 117—18-ban Brigetio (Ószöny) lett állandó táborhelye és itt is maradt a császárkor végéig. (Ism. Szilágyi 5—6 l.) Fröhlich R. felveti a kérdést, hogy e legió bélyegei mikép kerültek ide, holott Ószönyben tanyázott. A magyarázat csak az lehet, hogy volt idő, midőn az ószönyi

legiónak egy része itt is táborozott. Valószínűleg akkor, mikor már Ószöny vidéke is Alsó-Pannoniához tartozott, a harmadik század elején. (A Fejérvárm. és Szfvár város Tört. és Rég. Egylet. Évkönyve 1893, 159. l.)

2. **Legio II. adjutrix.** Adony, 26. l. 14, 20 sz., 30. l. 61; Baracpuszta 32. l. 85; Batta 35. l.; Csákvár 27. l. 32; Dunapentele 26. l. 17, 27. l. 30, 36, 28. l. 48, 29. l. 58, 59, 60, 30. l. 61, 31. l. 63; Ercsi 35. l.; Fejérmegye 27. l. 32, 29. l. 58, 30. l. 62, 32. l. 86. A légiót Vespasianus állította föl 69-ben. Legelőször germán földön harcolt, 71 elején már Britanniában van. Itt táborozik körülbelül 86-ig, amikor az Aldunához vonult. Innen 104—107 között került az ujonnan létesült Pannonia inferior székhelyére, Aquincumba állandó tartózkodásra. (Szilágyi 24. l.) Sok helyen való előfordulása mutatja, hogy a légió egyes szakaszai székhelyükről kihelyezve a vidéket is behálózták (Fröhlich: l. m. 145. l.)

3. **Legio II. Italica.** Batta 37. l. 2; Ercsi 37. l. 2. Marcus Aurelius szervezte Kr. u. 165 körül Italia lakóiból. Állandó táborhelye Lorch=Lauriacum az Enns torkolatánál volt. Mielőtt lorch-i állandó táborát megépítette volna 165 és 172 között Pannonia inferiorban is megfordult. A battai és ercsii téglák bemélyített, keret nélküli bélyegeikkel e korból származnak. (Szilágyi 36. l.)

4. **Legio XIII. gemina.** Dunapentele 65. l. 15—17.

5. **Exercitus Pannoniae.** Adony 85. l.; Dunapentele 84. l. 8, 85. l. 11; Fejérmegye 84. l. 6; Zámoly 84. l. 8. Fröhlich szerint Battáról is legalább két e fajta bélyeg került elő, Exercitus Pannoniae inferioris változattal. Készítési idejük 212—290 közötti időre, leginkább Gallienus uralkodására (260—268) tehető. A bélyeg az egész tartomány hadseregére vonatkozik és bizonyára azért készült, hogy a különféle pannoniai csapatok között bizonyos közös politikai célból a különbséget eltávolítsa. (Fröhlich l. m. 146. l.)

6. **Cohors I. Alpinorum aequitata.** Dunapentele 87. l. 10. Történetéből ismeretes, hogy ez a csapat Krisztus